

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 6, Sayı: 1, 2017
Sayfa: 234-252

Received/Geliş: Accepted/Kabul
[15-12-2016] – [05-03-2017]

İnsan Bilimlerinde Olgu-Değer Ayrımının Meydana Getirdiği Problemler

Abdullah ÜNLÜSOY
Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
Doctor. Ministry of Education
abdulhanunlusoy@gmail.com

Öz

Düşünce tarihinde olgu-değer ayrımına ait problem alanının pratik ve teorik yansımaları vardır. Bu haliyle tartışmaların kaynağı, oldukça eskidir. Bu eski problem alanının köklerinin daha çok metodolojik ve epistemolojik olduğu varsayılır. İnsan bilimleri ise son dönemlerde ortaya çıkmış oldukça yeni bir disiplindir. İnsan bilimlerinin günümüzde herkesçe kabul edilen uzlaşımsal bir tanımı yoktur. İnsan bilimleri, ortaya çıktığı günden beri doğa bilimlerinin metodolojik ve epistemolojik gölgesinde kalmıştır. Bundan kurtulmak isteyen insan bilimleri, kendi metodolojik yöntemini ve kendi problem alanını belirlemeye çalışmıştır. Bu yapılırken düşünce tarihinde eskiden beri bir problem alanı olan olgu-değer ayrımı, insan bilimleri alanında da problem olmaya devam etmiştir. Bu çalışma, insan bilimleri alanındaki mevcut olgu-değer ayrımının meydana getirdiği problemleri ve bu problemlere yönelik muhtemel çözüm yollarını ele almaya çalışır.

Anahtar Kelimeler: Doğa Bilimleri, İnsan Bilimleri, Olgu-Değer, Pozitivizm, Tarihselcilik

The Problems of Case-Value Discrimination in Human Sciences

Abstract

There are practical and theoretical reflections of the problem field which belongs to case-value discrimination in intellectual history. Discussion's sources are quite old as is. It is assumed that the roots of this old problem area is more of methodological and epistemological. Human sciences is a quite new discipline which shows up recently. There is no any conventional definition of human sciences which was accepted by everybody. Human sciences had been in natural sciences' methodological and epistemological shadow since it showed up. Human sciences which desires to get rid of this had tried to determine its own methodological technic and its own problem field. While doing this, case-value discrimination which is a longstanding problem area in intellectual history has continued to be a problem also in human sciences field. This study tries to catch available problems that case-value discrimination generates in human sciences and to tackle possible solution ways for these problems.

Keywords: Naturel Sciences, Human Sciences, Case-Value, Positivism, Historicism

Giriş

Düşünce tarihinde, değer kavramının kökleri ve bu kavramın içeriği ile ilgili tartışmalar çok eskilere dayanır. Felsefe tarihi boyunca birçok filozof, bu kavrama, birbirinden farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bunlardan ilki bu kavramın birey açısından ifade ettikleridir. Diğeri ise toplum açısından değer kavramının tanımlanmaya çalışılmasıdır. İster bireysel ister toplumsal olsun yapılan bu tanımlarda dikkat edilmesi gereken ayırt edici özellikler şunlardır: Yapılan tanımlar ister toplumsal isterse de bireysel olsun, özne ve onun nesnelere hakkındaki değerlendirmesini içerdiği için belli ölçüde bünyesinde özneliği barındırır. Çünkü değerler, nesnelere, öznenin sonradan atfettiği, onlara kendilerinde daha önceden var olmayan özelliklerin özne tarafından yüklenilmesinden başka bir şey değildir. Bu yönüyle değerler, öznenin teorik değil daha çok pratik yönüyle ilgili durumlardır. Değerler, nesnelere, özne tarafından eklenmiş özne merkezli niteliklerdir. Bu anlamda değerlerin, öznenin bağımsız kendi başına varlığından söz edilemez. Değerlerin kendi başına bir kendilikleri yoktur. Bu anlamda değerler, öznenin ilgi, ihtiyaç, amaç, beklenti v.b. duyguları etrafında belirlenir.¹ Değerlere dair bahse konu olan bu özellikler düşünce tarihindeki uzun tartışmaların da kaynağıdır. Nesnellik, öznelik tartışmaları bu merkezde gelişen tartışmalardır.

Yukarıda ifadesini bulan hususlardan şu sonuca varmak mümkündür: Değerler alanında, bireysel ve toplumsal olarak, öznenin eylemlerinin kendisine göre temellendirileceği evrensel bir ilke yoktur. Değer alanında betimlenebilir teorik bir olgu durumundan bahsedilemez. Değerler, olgu durumlarıyla değil de daha çok olması gerekenler hakkındadır. Dolayısıyla olması gerekenin ne olduğu hakkında evrensel bir uzlaşma pek mümkün görünmemektedir. Değerler, bireyden bireye olduğu gibi toplumdan topluma da farklılıklar gösterir. Her bireyin ve her toplumun kendine özgü, farklı bir değer algılama tasarımı vardır.² Sonuç olarak değerler alanında bireysel ve toplumsal anlamda evrensel temel bir standart ya da standartlardan daha çok, bir rölativizm durumu hâkimdir.

Değer kavramının temel özelliklerinden biri de şudur: Değer kavramının kendisinin hayata geçirilmesi için daima önceden (eylem öncesi) tanımlanmaya ve açıklanmaya ihtiyacı vardır. Bu tanımlanma ve açıklanma ihtiyacı da belirli bir toplumsal hayatın önceden benimsenilmiş olmasını gerektirir. Bu bakış açısı, günümüz modern birey anlayışı bakımından problemlidir. Çünkü modern birey düşüncesinde, değerler anlamında, herhangi bir toplumsal arka plan düşünülemez. Modern birey açısından evrensel değerlerden bahsetmek oldukça problemlidir. Modern bireyin

¹ Doğan Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri Kitabı, Mayıs 16-17 2002 içinde*, (Vadi Yayınları, Ankara 2002), s. 283.

² Hakan Poyraz, "Hare Etiğinde Evrenselliğe Geçiş Yolları", *Felsefe Dünyası Dergisi* 23, (1997): 146.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

Cilt: 6, Sayı: 1
Volume: 6, Issue: 1

2017

ortaya çıkışı gelenekten uzaklaşılmasıyla yakından ilgilidir. Gelenekten kopuşla birlikte modern bireyin hayatında sekülerleşmenin derin etkisi görülür. Sekülerleşmenin her türlü kutsal öğretilere karşı negatif tutumu, modern bireyde ifadesini, hayatın rasyonalite zemininde, modern insanın kendi bireysel aklıyla düzenlemesi gerektiği şeklinde bulur. Modern birey düşüncesindeki temel nokta, bireyin hayatının rasyonalite zemininde, bireysel akıl ve tecrübeyle, bireyin kendisi tarafından kurgulanmasıdır. Bu durum, modern bireyin soyutlanmış bir birey olarak, her türlü kendi dışındaki değerlerinden bir uzaklaşılmasını gerektirir.³

Düşünce tarihindeki olgu-değer ayrımı ile ilgili problemin köklerinin daha çok epistemolojik karakterli olduğu söylenebilir ve bu haliyle problemin tarihi Antik Yunana kadar götürülebilir. Antik Yunanda değerler problemini açık bir şekilde "theoria-historia" terimlerinden yola çıkarak anlaşılmalı çalışılan evren ve bilgi anlayışında görmek mümkündür. Kısaca değinmek gerekirse Greklerde evren akla uygun, değişmez ve kalıcı bir düzenin hâkim olduğu oluşumdur. Evrendeki bu değişmez düzenin akla uygun rasyonel bir yapısı vardır. Aynı zamanda evrenin akla uygun bu rasyonel yapısı, rasyonel düşünme yolları ile kavranabilir niteliktedir. Temel nedenlerin yani değişmez, kalıcı ve düzenli olanın bilgisine, ancak salt rasyonel düşünme etkinliği ile ulaşılabilir. Bu da theoria'dır.⁴ Greklerin bu düşüncesi, Antik Yunan hakikat anlayışının temeli olmuştur. Zira bu düşünüş şekline göre hakikat, saf görü olarak niteleyebileceğimiz theorianın bir ürünüdür. Bu görüşlerin konumuzla ilgili can alıcı noktası şudur: Geçerli bilgi, ancak kişilerin öznel subjektif doğalarını aşmaları sonucu elde edilebilir. Bu tür bilginin elde edilebilmesinde öznellik, bireysel bir sınırlılığı ifade eder. Bireysel anlamdaki bu sınırlılıklar, toplumsal değerler alanında da geçerlidir. Sonuç olarak biz, geçerli bir bilgiye ulaşmak istiyorsak, özneliğin koyduğu bütün sınırları aşmalı ve bilgide, her türden bireysel ve toplumsal değerlerden uzak durmalıyız.⁵

Greklerin bu düşüncelerinden mühlhem evrensel bilgi anlayışları, günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Evrensel bilgi anlayışlarını, Antikçağ Grek düşüncesindeki theoria kavramının bir ürünü olarak görmek yanlış olmaz. Theoria kavramıyla ilişkisi bağlamında ona karşıt bir anlamı ifade eden historia kavramına da değinilmesi gerekir. Historia kavramı, Greklerde, gelip geçici olayların düzensiz, rastlantısal niteliklerine dikkatleri çekmek için kullanılmıştır. Bu kavram, daha çok toplumsal olan olaylarla

³ Neşet Toku, "Değerlerin Dilemması: Sübjektiflik ve Objektiflik", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri Kitabı, Mayıs 16-17 2002 içinde* (Vadi Yayınları, Ankara 2002), s. 101-102.

⁴ Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, (Ankara: İnkılâp Kitapevi, 2000), s. 54

⁵ John W. Murpy, *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, (çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınevi, 2000), s. 14.

ilgili bir kavramdır. Toplumsal olan ise, doğa olaylarının zıddına oluşturulup inşa edilen, kuralları insan tarafından konulmuş olgulardır. Dolayısıyla toplumsal olanın özelliği evrensel ve değişmez olmaktan ziyade keyfî uzlaşım karakterde olmaktır.⁶ Bu keyfiliği sebebiyledir ki; kökleri antikiteye kadar uzanan olgu-değer problemi günümüz düşünürleri için hala aktüel bir mesele olarak önemini korumaktadır.

1. Batı Geleneğinin Hâkim Bilim Metodolojisi

Batı düşünce tarihinde hâkim bilim metodolojisinin pozitivist bir karakter taşıdığı söylenilebilir. Felsefe ve bilim, hakîkati keşfetmeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. Batı düşünce tarihinde hakîkatin keşfinde evrensellik, merkezî bir konuma sahiptir. Fakat hakîkatin temelinin ne olacağı hususu önemli bir sorundur. Örneğin Aristotelesçi düşünceye göre hakikat, şeylerin zihne uygunluğu olarak anlaşılmıştır. Böyle bir düşünce, düalist bir anlayışın önünü açmıştır. Zira bu durum, bilen özne ile bilinen nesnenin birbirinden zorunlu olarak ayrı şeyler olmasını gerektirir.⁷ Aristotelesçi düşüncenin ortaya çıkardığı bu düalist anlayış, modern rasyonalizmin de temeli olmuştur. Modern rasyonalizm, Ortaçağ rasyonalist düşüncesinin aksine, aşkın ve içkin arasındaki temel ayırmadan ziyade, suje ve obje ayırımını temel nokta olarak almıştır. Modern zamanlarda aşkın olanın yerine suje yerleştirilmiştir. Aşkın yerini alan bu suje, modern anlamda yeni bir otorite olmuştur. Bu yeni otorite anlamında bağımsız sujelerin rasyonel düşünülerinin ürünü olarak suje tarafından onaylanan bilgiler, evrensel kriter olmaya başlamıştır. Bu evrensellik anlayışında empirik kanıt türü ve matematik ilişki önemli bir rol oynar. Diğer önemli bir husus da empirik kanıtlara ve matematik ilişkilere dayanılarak yapılan çıkarımların açık ve tutarlı bir şekilde ifade edilebiliyor olmasıdır. Bu iki hususun arka planında yatan düşünce, rasyonel doğru bilginin evrensel bir geçerliliğe sahip olduğu iddiasıdır. Böylece empirik ve matematiksel kanıt, mantıksal ve nesnel uslamla, modern rasyonalist düşüncenin temeli olmuştur.⁸

Yukarıda detayı verilen modern bilgi metodolojisinin karakteristik özelliklerinden bir tanesi de şudur: Bilimsel yasalar, evrensel karakterleri gereği hiçbir özel, bireysel, tekil, öznel, subjektif yargıları bünyelerinde barındırmazlar. Bilimsel yargılar, oldukça genel ve evrensel yargılar olarak doğrulukları ve yanlışlıkları sistematik gözlem yoluyla empirik açıdan değerlendirilir.⁹ Şimdiye kadar dile getirdiklerimizin bizim açımızdan önemli olan tarafı; modern düşüncede bilgideki değer konusunun uzlaşmaya uygunsuzluğunun hâkim kanaat olmasıdır. Modern epistemolojik anlayış,

⁶ Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, s. 15.

⁷ Murpy, s. 11.

⁸ Sabri Büyükdüvenci, "Postmodern Anlayışta Ahlâk Sorunu", *Felsefe Dünyası Dergisi* 23, (1997): 42.

⁹ Büyükdüvenci, s. 43.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

Cilt: 6, Sayı: 1
Volume: 6, Issue: 1
2017

değerler alanındaki evrensellik kabulünü imkânsızlaştırarak bir anlamda değerler rölativizminin önünü açmıştır.

Bilgi problemini, bilim ve metodoloji bağlamında ele alan modern dönem epistemolojisi, pozitivism diye ifade edilir. Felsefî desteğini Auguste Comte metafiziğinden aldığı için bu bilim anlayışı genel olarak pozitivist bilim anlayışı olarak ifade edilir. Bu bilim anlayışı, doğrulanabilirliği esas alan bilim anlayışının temsilcisidir. Empirik veriler, mantık ve deney, bu bilim idealinin temelini oluşturur. Böyle bir analitik bilim ideali, bilgi kavramına yüklenen tüm metafiziksel anlamların elenme sürecini de beraberinde getirir. Bu tür bir anlayış, bilgide a priori olanın kurgusal anlamını reddeder. Mutlak hakîkatin keşfinde subjektif bilincin etkinliğini kabul etmez. Bilginin geçerliliği daha ziyade sujelerarası denetlenebilir olmakla garanti altına alınmaya çalışılır.¹⁰

Yukarıda genel karakteristikleri verilmeye çalışılan modern bilim anlayışıyla doğa bilimleri alanında pratik açıdan hatırı sayılır büyük gelişme ve faydalar elde edilmiştir. Bu sonuçlar şu düşünceye yol açmıştır: İster doğa alanında olsun isterse de insan bilimleri alanında olsun aynı bilimsel yöntem ve zihinsel etkinlik türü, bütün alanlarda bilgi edinme yöntemi olarak belirlenmelidir. Bu düşüncenin altında insan bilimleri alanında da doğa bilimleri alanında olduğu gibi elde edilen yararlı sonuçlara benzer bir kazanımın sahibi olma arzusu vardır. İnsan bilimleri alanında da pozitif doğa bilimlerinin olgunluğuna erişilmelidir. İnsan bilimlerinde de bilgi alanında olduğu gibi değerlere, ön yargılara ve bireysel sezgilere bağımlı olmaktan kurtulunmalıdır. Bilimsel metodolojide insanî tutkular, gelenekler, toplumsal bilinç ve yargılar, insanî özgürlüğün önündeki yegâne engellerdir. Böyle radikal bir bilgi anlayışındaki umut vaat eden beklentilerin ömrü, beklenilenin aksine çok kısa sürmüştür. Zira doğa bilimlerinde elde edilen yararlı sonuçlardan hiç birine, insan bilimleri alanında ulaşılamamıştır. Bunun sebebi, doğa bilimlerinde, pozitivist bilim metodolojisiyle elde edilen evrensel bilgilerin hiçbirisine insan bilimleri alanında prensipte ulaşılamamasıdır. Çünkü insanın bizzat kendisi, doğa bilimsel olarak incelenen bir nesne haline dönüştüğü her yerde, insanî öznenin doğasıyla ilgili bir takım açmazlarla karşılaşılıyordu. Örnek olarak insanî fenomenleri, tarih ve kültür gibi bağlamlardan bağımsız olarak kavramak imkânsızdı. Bir de insanî öznenin düşünen, bilen, arzu eden özgür bir birey olarak iradî eylemlerin sahibi olması, problemi biraz daha zorlaştırıyordu.¹¹ Bütün bu dile getirdiğimiz problemler, doğa bilimleri ile insan bilimleri, alan ve metodoloji bağlamında yeniden değerlendirmeyi zorunlu hale getirmiş, bu iki alanın birbirinden kesin çizgilerle ayırt edilmesinin yolunu açmıştır.

¹⁰ Doğan Özlem, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, (İstanbul: Ara Yayıncılık 1990), s. 207.

¹¹ Erol Göka-Abdullah Topçuoğlu, *Önce Söz Vardı*, (İstanbul: Vadi Yayınları 1996), s. 22-23.

2. Doğa Bilimleri İnsan Bilimleri Ayrımının Gerekliği

Geneli itibarıyla modern bilim paradigması, Aydınlanma döneminin ve bu dönemin rasyonalitesinin bir ürünüdür. Aydınlanmada hâkim olan genel temayül akılcılık, hümanizm, eşitlik, sekülerizm v.b. eğilimlerdir. Aydınlanmada akılcılık ve hümanizm, bilgide insan ve insan aklının tek otorite olmasını imler. Buna göre insan, matematik ve mantığın en karmaşık ve en soyut doğrularını anladığı kadar, doğayı ve onun işleyişini anlayabilecek kapasitededir. Akıl, bu sayede, deney ve gözleme başvurarak doğayla ilgili sorularımızın cevabını bulmada önemli bir role sahiptir. Aydınlanmanın akla radikal, ayrıcalıklı bir konum vermesi, bütün bir bilim metodolojisinin aklın yol göstericiliğinde düzenlenmesi gerektiği fikrine yol açmıştır. Bu bilim paradigmasının en somut örneğini, doğa bilim metodolojisinin evrenselci düşüncesinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu görüşe göre bilimin görevi nesnel dünyasının akılsal yapısını gözlem ve deneyle ortaya çıkarıp bunları evrensel doğa yasaları içinde ifade etmektir. Zira evrende hâkim mekanik bir düzen vardır. Bu mekanik düzende gidişat belirli bir sebep-sonuç ilişkisi içinde devam eder. Bu husus bilimin öndeyide bulunma ve şeylerin düzenini önceden bilme imkânına sahip olması anlamına gelir. Gerçekliğin bu mekanik düzeni aynı zamanda bu düzenin evrensel bir dille ifade edilmesine de olanak verir. Bilim nesnedir. Bilen özne gözlemci sıfatıyla bilinen nesne karşısında nötrdür. Bilen özne, bilinen nesneden kesinlikle ayrıdır. Özne ve nesne arasında kesin bir mesafe vardır. Bilen özne, nesne karşısında her türden (moral, dinsel, ahlâkî, sosyal, siyasal, ideolojik) değer önyargılarından bağımsız olmak durumundadır. Çünkü nesnelliğin deneysel ve matematiksel karakteri bunu gerektirir.¹²

İnsan bilimlerinin konusu, doğal varlıklardan ayrı bir varlık alanı olan insan dünyasıdır. İnsan bilimlerinin alanını, insan tarafından inşa edilen insanî fenomenlerin (kültür, toplum v.s.) tümü oluşturur. İnsan bilimlerinin konusunu insan yarattığı dil, hukuk, siyaset, sanat, kültür v.b. alanları oluşturur. Bahsi geçen bu alanlar insan istek, arzu ve iradesinin etkin olduğu alanlardır. Burada şu hususun altı çizilmelidir: İnsan bilimlerinin konusunun bizzat insan olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü bizatihi insan, tabii âlemin bir parçası olarak görülür. Ayrıca psikoloji, biyoloji gibi bazı doğa bilimlerinin konusunun da insan olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla insan bilimlerinin konusunun insan olduğunu söylemek pek tatmin edici gözükmemektedir. O zaman insan bilimlerini şöyle tarif edersek yanlıştır.

¹² Doğan Özlem, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri Kitabı, İstanbul Şubat 26-28 1998 İçinde*, (İstanbul: Metis Yayınları), s. 56-57.

olmaz: İnsan bilimleri, insan zihninin işleyişini ve bu işleyişin her ne olursa olsun ürünlerini ve bu işleyişten etkilenen şeyleri ele alan bir disiplindir.¹³ İnsan bilimlerinin bu şekilde bir tanımının yapılması, insan bilimleri ile doğa bilimlerinin kesin bir dille ayırımını zorunlu hale getirir. Ayrıca böyle bir ayırım, insan bilimlerinin temel özellikleri iyi bir şekilde belirlenmeden yapılamaz.

3. Pozitivist Bilim Felsefesinin Eleştirisi ve İnsan Bilimlerinin Ayırt Edici Özellikleri

İnsan bilimlerinin temel özelliklerine geçmeden önce pozitivist bilim kuramına yönelik bir takım eleştirilere kısaca değinmekte fayda vardır. Çünkü insan bilimlerinin ortaya çıkışı, doğa bilim metodolojisi eleştirisini de bünyesinde barındırır. Şöyle ki Aydınlanmayla birlikte gelişen rasyonel dünya görüşü, doğa alanındaki fiziksel olayları tutarlı bir şekilde açıklamadaki üstün başarıları nedeniyle yerleşik bir hale gelmiş ve günümüze kadar geçerli tek doğru görüş olarak genel kabul görmüştür. Bu görüşe klasik bilim anlayışı da denir. Klasik bilim anlayışının dört temel niteliği vardır. Sırasıyla bunlar nesnellik, pozitiflik, indirgeycilik ve yerellik olarak ifade edilebilir. Nesnellik, nesnelere insandan yani gözlemciden bağımsız bir varlığa sahip oldukları inancını ifade eder. Bu düşüncenin özü, nesnelere mutlak bir var olma özelliği ya da sıfatı atfetmeden başka bir şey değildir. Diğer bir deyişle gözlemci olmadan da nesnelere mutlak olarak var olma durumundadırlar. Nesnelere, öznenin bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Pozitiflik ise doğal varlıkların ölçülebilirliklerine vurgu yapar. İndirgeyciliği şöyle anlamak mümkündür: İndirgeycilik, makroskopik yani karmaşık ve bölünebilir sistem ve fenomenlerin, daha ilkel parçalardan yani mikroskobik yapılardan hareketle incelenme imkânına sahip olmalarını ifade eder. Yerellik ise insanî gündelik hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu haliyle önemlidir. Yerellik, en basit anlamıyla sürekliliği ifade eder. Fiziksel bir kuramda sürekli olarak tanımlanmış değişkenler varsa o kuramın yerellik özelliğine sahip olduğu söylenilebilir.¹⁴ Klasik bilim anlayışında empirik verinin ayrıcalıklı bir yeri vardır. İnsan bilgisinin ana kaynağı duyuşal verilerdir. Yani algıdır. Bu durumla bağlantılı olarak insan bilgisinde duyuşal verinin güvensizliği hususundaki kuşku, İlkçağ filozoflarına kadar götürülebilir. İlkçağ filozoflarının duyu verilerine karşı güvensizlik düşüncesini destekleyen son dönem düşünürlerinden birisi de Thomas Hobbes'dur. Hobbes, duyu izlenimlerinin sağladığı bilginin problemliliğini onaylar. Ona göre duyu izlenimleri, yalnızca belirli bir zamandaki bakış açısını sergilerler. Bu izlenimler çizgisel bir şekilde kaydedildikleri girdilerinin mukayesesinin yapılmasına imkân

¹³ H.P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, (çev. Mehmet Dağ, Samsun: Etüt Yayınları, 2000), s. 22.

¹⁴ Haluk Berkman, "Kuantum Kuramının Modern Epistemolojiye Etkileri", *Felsefe Dünyası Dergisi* 16, (1995): 42.

verdikleri için, nihaî noktada bu veriler insanlara dünyanın dağınık bir resmini vereceklerdir.¹⁵ Dolayısıyla bu resimden dünyanın bütüncül, genelgeçer, evrensel bir birliğinin çıkarılması zordur. Bu görüşleriyle Hobbes, klasik bilim anlayışının duyu deneyimine yapmış olduğu ayrıcalıklı vurgununun haksızlığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Klasik bilim anlayışının önemli unsurlarından birini oluşturan evrensellik ilkesiyle bağlantılı olan tümevarım mantığının da bu bağlamda eleştirilere konu olduğu söylenebilir. Buna göre hiçbir sonlu sayıdaki gözlem kanıtı, tüm zaman ve mekânlara uygulanacak bir yasanın doğruluğunu temin edemez. Teknik olarak gözlenecek olan olay örneklerinin sayısı, potansiyel olarak sonsuzdur. Bu konu, tümevarım mantığındaki bir güçlüğü de beraberinde getirir. O da şudur: “Geçmiş olaylardan nasıl olur da bilinmeyenleri iddia edebiliriz?” şeklinde ifade edilen tümevarımın mantığı ile ilgili problemlerdir. Tümevarım mantığındaki bu problem, düşünürler tarafından iki şekilde çözülmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki doğrulamacı tahliller, ikincisi ise yanlışlamacı tahlillerdir.¹⁶ Fakat biz burada bu iki analiz mantığının ayrıntısına girmeyeceğiz.

Objektiflik ve genelgeçerlilik iddiası klasik bilim anlayışının temelini teşkil eder. Fakat objektiflikle genel geçerliliğin birbirinden kesin çizgilerle ayırt edilmesi gerekir. Objektiflik ve genelgeçerlilik, ne birbirini zorunlu olarak gerektirir ne de bir ve aynı şeylerdir. Her hangi bir bilginin genel geçerliliği şunu ifade eder: Genelgeçer olan bir bilgi, bilen öznenin özelliklerinden yani insanî kabiliyet ve eğilimlerle bilme eylemindeki insanın o andaki ruhsal durumlarından bağımsızdır. Bir bilginin genel geçerliliği, bu bilginin hakîkati noktasında bize bir kriter vermez. Ayrıca bu bağlamda bir bilginin genelgeçerliliği, bu bilginin gerçekliğe uygunluğunun da bir ifadesi olamaz. Ancak bir objektiflikte, hakîkatin kendisi sözkonusudur. Bu, bilginin objesine uygunluğu anlamında bir hakîkattir. Ancak hakîkat olan yani objesine uygun olan bir bilginin aynı zamanda genelgeçerliliğe de sahip olması beklenmez. Genel bir ifade biçiminde söylemek gerekirse, nasıl genelgeçerliliğe sahip bir bilgiden, bu bilginin hakîkat olup olmadığı çıkarılmazsa, aynı şekilde hakîkat kavramından da genelgeçerlilik çıkarılamaz. Hakîkatin genelgeçerlilikle bu türden bir ilişkisi son derece eski bir hakîkat anlayışına dayanır. Bu eski hakîkat anlayışına göre hakîkat, gerçekliğin saf ve bozulmamış bir aksi yani tam bir sureti olarak kabul edilir. Fakat durum bunun aksinedir. Bilgi ile hakîkat birbirinden farklıdır. Bu sebeple hakîkatin genelgeçerliliği ile objektifliği arasındaki ilişki yanlış bir şekilde yorumlanmıştır. Buradaki hata şudur: Genelgeçerlik, hakîkatin

¹⁵ Murpy, s. 11.

¹⁶ Russell Keat, John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (çev. Nilgün ÇELEBİ, Ankara: İmge Yayınevi, 1994), s. 22.

zorunlu bir sıfatı olarak olgunlaşmış ve bu iki kavram arasında tek yönlü bir yapı bağı kurulup meseleye yanlış bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.¹⁷

Klasik bilim anlayışının bilgi metodolojisi; Aydınlanma rasyonalizminin, bilgide, tarihsel ve kültürel unsurların belirsizliğinden kurtulma arzusunun sonucu olarak ortak bir insan doğası bulma çabası olmuştur. Bu amaç, kendisini, Aydınlanmanın sosyal bilim anlayışında da etkin bir şekilde hissettirmiştir. Buna göre sosyal bilimlerde hakîkate, insanları, tarihsel ve kültürel varlıklar olarak inceleyerek değil de belirli bir zamana ve mekâna ait çarpıtma ve önyargılardan arınmış tarihüstü/tarihdışı insan doğası anlayışı formüle edilerek varılabilir.¹⁸

İnsan bilimleriyle doğa bilimlerinin konu ve yöntem bakımından metodolojik olarak ayrılması gerekir. Her şeyden önce alanı itibariyle insan bilimleri doğayla ilgilenmez. İnsan bilimlerinin konusu, insan ve insanın bir ürünü olarak ele alınabilecek her şeydir. İnsan bilimlerinin konusunu oluşturan fenomenlerin kendine has bir takım özellikleri vardır. Her şeyden önce insan bilimlerinin konusu, tarihseldir. Ve bu alandaki her şey tekilliğin etkisi altındadır. İnsan bilimlerinin konusunu belirli yasalara göre belirlemek güçtür. Bu konular daha çok değer ifade eden kurallar, dinsel ya da ideolojik, felsefî etkenlere göre şekillenir. İnsan bilimlerinin konusunda, insanî irâde-amaç ve yönelimsellik vardır. Doğa bilimlerinde ise olgu-yasa ilişkisi vardır. İnsan bilimleri alanında, doğal nedenlerin yasalaşmış şekliinden değil de kültüre özgü insanî motiflerden bahsedilebilir. İnsan bilimlerinde doğa bilimlerinin aksine determinasyondan değil rastlantı ve olasılıklardan söz edilir. İnsan bilimlerinin konularındaki incelemeler subjektif perspektifleri bünyesinde barındırır.¹⁹

İnsan bilimlerinin konusunun kendi tekilliği içerisinde ele alınması gerekliliği, insan bilimlerine has metodolojik bir yöntemin gerekliliğini zorunlu kılar. Dolayısıyla insan bilimlerinde açıklamadan çok anlama, yöntem olarak kabul edilmek zorundadır. İnsan bilimlerinde anlama, tekili tekilliği içinde kavramayı mümkün kılan, değer-eylem bağlamına dikkat çeken bir metodudur. Bu açıdan insan bilimlerinin ruhuna daha uygundur. İnsan bilimleri, doğa bilimlerini bir metodoloji olarak kullanamaz. Bunun sebebi, doğa bilimlerinin nesnesi ile insan bilimlerinin nesnesi arasında fark olmasıdır. İnsan bilimlerinin nesnesi, doğa bilimlerinin nesnesinden farklı olarak insanın bizzat kendi motivasyonu tarafından inşa edilip insan tarafından oluşturulmuştur. İnsandan ayrı, insanın dışında ayrı bir varoluştan bahsedilemez.²⁰ İnsan bilimlerinin konusunu teşkil eden

¹⁷ Kâmiran Birand, *Mânevî İlimler Metodu Olarak Anlama*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998, s. 30-31.

¹⁸ Susan Hekman, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, (çev. Hüsamettin Arslan- Bekir Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), s. 16.

¹⁹ Özlem, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", s. 60.

²⁰ Hekman, s. 143.

olguların kendine has karakteristikleri vardır. İnsan bilimleri bu açıdan doğa bilimlerinin metoduna göre incelenemez.²¹

İnsan bilimleri ve doğa bilimleri ayırımının bir sonucu olarak katı klasik bilim anlayışı paradigması ve bu paradigmanın sunmuş olduğu dünya görüşünde son zamanlarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu paradigma değişikliği bizim gerçeklik algımızı da değiştirmiştir. Buna göre gerçekliğin karmaşık bir yapısı vardır. Çeşitlilik, etkileşim, özgürlük ve karşılıklılık gerçekliğin aslî niteliklerini oluşturur. Gerçeklikte bir mekanizmin hâkim olduğunu söylemek mümkün değildir. Gerçeklikte birden fazla düzen olabilir. Bu anlamda gerçeklik önceden bilme, sebeplerden hareketle sonucu tespit etme imkânına sahip değildir. Gelecek belirsizdir. Tek yönlü nedensellikten çok, karşılıklı etkileşimden bahsedilebilir. Gözlemci, gözlenene bire bir katılır. Gözlemci ile gözlenen arasında bir mesafeden söz edilemez. Gözlemci gözlenene yönelik daima bir perspektifin sahibidir. Bilgi oluşturulan ve tarihsel arka plana göre hep değişen bir şeydir. Tarih ve toplumdaki bağımsız bir bilgi türünden bahsedilemez. Topluma yönelik bilgi bağımlı bir bilgi olarak yoruma dayalı bir bilgidir.²²

4. Değerler ve İnsan Bilimleri

Francis Bacon modern bilim metodolojisinin öncülerinden sayılır. Bacon, zamanının hâkim skolâstik ortaçağ gelenekçiliğine şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Skolâstiklerin aksine, tümevarım ve deney yöntemini bilimsel yöntem olarak öne çıkarmıştır. Ona göre eğer insan, mutluluk ve refah arıyorsa, kendi dışındaki doğaya egemen olmak zorundadır. Bu anlamda Bacon, bir bilim adamı olmaktan çok bir bilim yorumcusudur. Bacon, bilimsel ilerlemenin nasıl olacağı yönünde kafa yormuştur. Sonuç olarak doğaya olan egemenliğimizi arttıracak yeni bir bilimsel yöntemle bunun mümkün olacağını savunmuştur. Bunu gerçekleştirmek için Bacon, bilimsel anlamda insanların sahip olduğu geleneksel tabu ve ön yargılarının yok edilmesi gerektiğini savunur. Bacon spekülâtif, kavramsal ve metafiziksel düşünce yerine, yeni dünyanın keşfi ile başlatılan buluşların ancak yeni bir felsefe ve bilim ile tamamlanması gerektiğini öne sürer.²³

Geneli itibarıyla Bacon'un görüşleri ve onun insan aklının bilgi edinme sürecine etki eden "idollerinden kurtulması gerektiği ile ilgili görüşleri, felsefî bir problem alanı olan bilgideki öznellik-nesnellik bağlamında ele alınabilir. Bacon'un görüşleri bu bağlamda bilgide değer yargılarından bağımsız olmayı ister. Burada şu durum ifade edilmelidir ki bu problem, başlangıçtan beri insan bilimlerindeki metodolojik problemlerin merkezinde

²¹ Birand, *Mânevî İlimler Metodu Olarak Anlama*, s. 16.

²² Özlem, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", s. 61.

²³ A.Kadir Çüçen, "Modern Bilimin Öncüleri: "Francis Bacon"", *Felsefe Dünyası Dergisi* 18, (1995): s. 51.

yer almıştır. Genel olarak nesnellüğün anlamı, bilgideki a priori kabulleri reddetmeyle başlar. Buna göre insanî araştırmalar bize bildiğimiz şeyleri öğretir. Sosyal bilimler alanında, Aydınlanmanın karakteristiğinin bir gereği olan bilgideki nesnellik hâkimdir ve sosyal bilimler bu hedefe ulaşmak için sarf edilen gayretlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁴

Bacon'un düşüncelerini sadece aydınlanma düşüncesinin bilim yönelimi olarak algılamamak gerekir. Aslında bu aydınlanmanın sosyal bilimlere karşı nasıl bir tutum içinde olduğunun da bir göstergesidir.²⁵ Bu tutuma göre bütün bir bilgi anlayışında olduğu gibi sosyal bilim alanında da nesnellik bir merkez noktası olarak alınmalıdır. Bilgide önyargılardan, insan zihnini kuşatan putlardan(idollerden) kutulunmalıdır. İnsan bilgisine etki eden her türlü boş inanç, önyargı ve yanılsamalar bir yana bırakılmalıdır. Bunların yerine saf aklın ışığı geçmelidir.

Bilimsel metodoloji anlamında sahip olunması gereken nesnellüğün tam karşısında yer alan öznellik, bilimsel veriyi çarpıtan dolayısıyla onun geçerliliğini azaltan bir durumdur. Bu durum düşünürleri "nasıl nesnel olunabilir" sorusunun cevabını aramaya götürmüştür. Netice olarak iki farklı model ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, araştırma verisinin sağlamlığını arttırmaya dönük yani daha ölçülebilir ve karşılaştırılabilir veriler toplamaya ağırlık vermeye, araştırmacıları sevk etmiştir. Bunu yaparken araştırmacılar, toplanan verinin kalitesini kontrol etmeye çalışmışlardır. Ancak araştırmacılar bu yolun sonucu olarak şunu görmüşlerdir: Toplanan verilerin kalitesinin en kolay kontrol edildiği veriler, şu anki zamanla ilgili verilerdir. Bu modelden farklı ikinci modele göre çözüm, araştırmacının kaynaklara, öznelüğün bulaşmadığı birinci elden ulaşmaya gayret etmesi ve araştırma konusunu taraf olmayacağı kişisel önyargılardan uzak konular olarak seçmesidir. Sonuç olarak şu görüş ağır basmıştır: Kullanılan metot her ne olursa olsun, her araştırmacı, belirli bir sosyal ortamın üyesidir. Dolayısıyla sosyal gerçeklikler algılanır ve yorumlanırken kaçınılmaz olarak bazı önyargı ve kabullerin işin içine karışması zorunludur. Bu anlamda sosyal gerçekliklerin araştırılıp incelenmesinde tarafsızlık, objektiflik kısacası nesnellikten bahsedilemez. Durumun böyle olması, sosyal gerçekliğe ait bazı özelliklerle ilgilidir. Meselâ sosyal gerçeklikler, fotoğrafın nesnelere temsil etmesi gibi bire bir temsil edilemezler. Sosyal gerçekliğe ait veriler, ait oldukları dönemin dünya görüşleri istikametinde algılanıp temsil edilirler.²⁶ Sosyal gerçekliği bunlardan ayrı düşünmenin zorluğu, bu alandaki nesnellüğün imkânsızlığı anlamına gelir.

²⁴ Gülbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), s. 85.

²⁵ Hekman, s. 16.

²⁶ Gülbenkian Komisyonu, s. 85-86.

Nesnellik konusunun sosyal bilimlerdeki bilgideki olumsuzluğu, sadece bu alanla ilgili bir durum değildir. Bilginin bizzat kendisinin sadece empirik verilerle ilgili olmayıp, özne merkezli bir durum olduğunu ifade eden görüşler, düşünce tarihinde çok gerilere kadar götürülebilir. Genel olarak epistemolojideki hâkim görüş özne-nesne düalizmi yani bilen özne ile bilinen nesnenin birbirinden ana çizgilerle ayrılmasıdır. Yani bilgi kuramında bir özne bir de nesne; bir bilen bir de bilinen vardır. Düşünce tarihinde Sofistlerin bilgi kuramındaki önemi, bilen özneye yapmış oldukları vurguydur. Sofistler, bilgi kuramını, ontolojik olarak temellendirme gayretine girmişlerdir. Onlar, bilgi kuramında nesneden değil de öznenen, yani insandan hareket ederler. Sofistlere göre insan bilen, algılayan ve toplum içinde etkin olan bir varlıktır. Sofistlerin kurucularından ve önde gelen düşünürlerinden olan Protagoras'a göre insan, her şeyin ölçüsüdür. Bir şeyin var olması ya da var olmaması konusundaki bilinç, insana aittir. Varlık, eğer bir belirlenimi varsa, bu belirlenimini insan zihninde bulur. Bu görüşleriyle Sofistler, bilgi kuramında bilen özneye yapmış oldukları vurguyla çok önemli bir şeyi tespit etmiş olurlar. Böyle bir kuramın sahibi Sofistlere ilaveten Platon ve Kant'ın bilgi kuramı hakkındaki görüşleri, benzerlikler arz eder. Mesela Platonda episteme ile doxa ayrımı yani hakikî bilgi ile görünüşteki bilgi arasında ayırım yapılır. Ona göre duyusal algı hakikî bilginin temeli ve zemini olamaz. Duyusal bilgi aldatıcı, değişken olarak yadsınır ve buna doxa adı verilir. Platon'a göre hakikî bilgi, değişmez bilgidir. O da ideaların bilgisi olarak tarif edilir. Buradaki şu nokta önemlidir: Platon'a göre insan, ideaların bilgisine yani hakikî bilgiye kendi içine bakarak (Platon'un deyimiyile anımsama) ulaşmayı deneyebilir.²⁷ Aynı şekilde Kant'ın "kopernik devrimi" olarak nitelenen epistemolojik yönelimini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Kant, bilginin parametrelerini empirik gerçeklikten çok insanî bilme yeteneğini biçimlendiren bazı kategorilere bağlı olan durumlar olarak niteler.²⁸ Yani Kant'a göre algıyla gelen verilere insanî özdeki kategoriler katılmak suretiyle bilgi husule gelir. Yani bilgi yalnızca empirik verilerle mukayyet değildir.

Kant'ın bilgi konusundaki bu görüşlerinden hareketle öznenin, gerçekliği, bir fotoğraf makinesi gibi düpedüz, olduğu gibi algıladığını söylemek mümkün değildir. Kartopunda nasıl kişinin elinin izi kalıyorsa bilgide de insanî öznenin etkileri kalır. Buradan çıkan sonuç insanî öznenen bağımsız, insanın dışında bir gerçeklik, realite yoktur. Gerçeklik bizim yorumumuzla, ona anlam verişimizle, bizim ona katılımımızla kavranabilir. Basit bir örnek vermek gerekirse; pencereden görünen güzel bir ağaç, göze çarpan optik ışınlarla indirgenemez. Onlardan çok daha başka bir şeydir. O ışınların algılanmasına, algılayanın yani öznenin katkısı olmadan o algılanan optik

²⁷ Özlem, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, s. 195-196.

²⁸ Murpy, s. 37.

ışınlarla ağaç denmesi mümkün değildir. Algılanan ağacın büyük, güzel gibi kavramlarla nitelenmesi insanî özne ile ilgili bir durumdur.²⁹

Yukarıda ifadesini bulan özne merkezli bilgi görüşleri Scheler’de daha radikal bir durum alır. Scheler, bütün bilgi formlarının sosyal olarak belirlendiğini iddia eder. Sosyal olarak belirlenen bu bilgi formlarının temeli ise antik dünyada temellenen düşüncelerden kaynaklanır. Mutlak değerler ve fikirler alanı ise Scheler’e göre olgusal, tarihsel sistemlerin üzerinde konumlanır. Ancak bu fikirler ve değerler böyle olmasına rağmen tarihsel toplumların maddî şartları tarafından belirlenir. Dolayısıyla Scheler’de bilginin de sosyal, tarihsel bir yönü vardır.³⁰

Özne merkezli epistemolojiler bağlamına Dilthey’in insan hakkında yapmış olduğu tanımlamalar da girer. Ona göre insan, kendi özgür iradesine bağlı değerlere sahip psişik bir varlıktır. Diğer varlık türlerinden farklı olarak kendi beninin idrakindedir. Bu tür bir varlık tarzı olarak o, aynı zamanda kendi gibilerden müteşekkil bir topluluğun da üyesidir. Bu topluluk bir kültür ve tarih içerisinde varlığını gerçekleştirir. Birey ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Birbirlerine tesir eder ve birbirlerinden tesir alırlar. Etkileşim karşılıklıdır. İnsan bilimleri, bu açıdan doğa bilimlerinden farklı olarak sosyal gerçeklik içindeki bireysel olanı kavramaya çalışır. Sonuç olarak Dilthey’e göre psişik hayat birlikleri, her şeyden önce sosyal gerçekliğin bir elemanı olarak göz önünde tutulmalı ve bunların oluşmasına tesir eden benzerlikler, yakınlıklar tespit edilmeli, belirli bir tipe has olanlar ana çizgileriyle belirtilmelidir. Yalnız şu hususa dikkat edilmesi gerekir: Bu sosyal bütün içindeki birey, bu bütünün bir elemanı olması yanında, onun bir organıdır da. Bu yüzden kendi husûsîliği, bireyselliği içinde ele alınıp incelenmelidir.³¹

Dilthey’e göre insan, kendi bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. İnsanı, bilen özne olarak teorik akla, iradî yönelimlerin sahibi olarak arzulayan özneyi pratik akla havale ederek incelemeye çalışmak Kant’tan beri epistemolojide süre gelen bir yanılgıdır. Oysa klasik Yeniçağ epistemolojisi, insanın psişik ve tarihsel yönünü budayıp birbirinden ayırmak suretiyle insanı, bilen özneye indirgemıştır. Dilthey’e göre kültürel bir varlık olarak insan, dünya karşısında teorik ve pratik yönlerinin bütünlüğü içinde ortaya çıkar. Bilme yetisi bu bütünlüğün sadece bir yönüdür. Bu yetinin yanında ve ondan daha önce gelen hissedenden, isteyen, amaçlayan ve en önemlisi de değer koyan yanı vardır. Kısacası insanın yaşama deneyimi içinde değerler, son derece geniş ve önemli bir yer kaplar.³²

²⁹ Ahmet İnam, *Bilimin Binbir Yüzü*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), s. 52.

³⁰ Hekman, s. 41.

³¹ Kamıran Birand, *Dilthey ve Rickert’te Mânevî İlimlerin Temellendirilmesi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1954), s. 21.

³² Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, s. 307.

Bu anlamıyla değerler sorununun felsefenin özüne ilişkin bir sorun olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü insan sadece bir doğa varlığı değildir. İnsan, kültürü yaratan bir varlık olarak aynı zamanda o kültürün içinde yaşayan bir varlıktır. İnsanın bir kültür varlığı olması şu anlama gelir: İnsanın bütün eylemlerinin, düşünmesinin ve edimlerinin; bazı geçerli, yönlendirici bir takım normların değersel etkisi altında bulunması. Burada felsefeye düşen görev; kültürel yaşamımıza değer veren, onu düzenleyen bu değerlerin sistematik bir betimini ortaya koymaktır.³³

Toplumsal hayata yönelik değerlendirmelerimizde rölatifliğin imkânı konusu biraz problemlidir. Aslında reel olarak yaşanan ve gerçekleştirilen değerlerdeki rölativizm, pratik olarak insanî öznenin toplumsallığına aykırıdır. Değerlerin rölativitesinden bahsedenler, değerleri sadece birer kavram olarak görenlerdir. Oysa değerler, birer kavram değil yaşanan ve gerçekleştirilen imkânlardır. Değerler epistemolojiye konu edilebilirler. Ancak özne merkeze alındığında değerler temelde bir eylem problemidir. Çünkü yaptığı her değerlendirmede suje, teorik ve pratik bir bütün olarak vardır. Sonuç olarak bu mesele ne sadece teorik açıdan ne de sadece pratik açıdan ele alınmalıdır. Dolayısıyla değerler problemi teorik-epistemolojik bir problem olmaktan çıkarılmalıdır. Yapılması gereken değerlerin pratik hayatla olan irtibatına vurgu yapmaktır. Bu yapılırken eylem standartlarına yönelik yargıların subjektif mi yoksa objektif mi oldukları önemli değildir. Önemli olan eylem standartlarının bireysel yahut genel ya da evrensel standartlar olup olmadıklarıdır.³⁴

Olgu ve değer açısından Batı felsefe tarihini iki şekilde okumak mümkündür. Bunlardan ilki bu ikisini birbirinden ayırma ve bunları kesin çizgilerle birbirinden ayırt etmedir. İkincisi ise Platonda olduğu gibi, bilgiyi, hep değerlerle iç içe gören, bu ikisini birbirinden ayırt etmeyen görüştür. Bu iki farklı görüşün yanında bir de oluşan bilginin ya da enformasyonun değerlendirilmesi, gerekçelendirilmesi yahut meşrulaştırılması vardır. Bu anlayış, geleneksel bilgi tanımına da yansımıştır. Şöyle ki, bilgi, gerekçeleri gösterilmiş, bir şekilde kanıtlanmış, gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak tarif edilmiştir. Kısacası bu tanımda dikkatleri çeken üç unsur vardır. İlki kişinin epistemolojik bir inanca sahip olması, bu epistemik inancın doğru olması, sonuncusu ise öznenin bu inancını gerekçelendirmesi yani temellendirmesidir.³⁵

Yukarıda ifade edilen görüşlerin radikal bir biçimini Windelband'de görmek mümkündür. Ona göre felsefe, tamamen bir değerler bilimidir. Kendisi yeni Kantçı bir okula mensup olmasına rağmen Kant'tan farklı bir biçimde, bilincin, değerler koyan ve değerlendiren bir yönünden bahseder. Bu bilinçle

³³ Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine", s. 292.

³⁴ Toku, s. 108.

³⁵ Şahabettin Yalçın, "Bilginin Normatif Yönü", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı 16-17 Mayıs 2002 içinde*, (Vadi Yayınları, Ankara, 2002), s. 123.

biz, öznel kaynaklı değerlendirmelerimizin yanında transandantal değerlerimizin var oluşunu da tanırız. Ona göre mantıksal, etik ve estetik değerler, doğayı kavrayış tarzımızı önceler. Tam da bu nedenden ötürü felsefe, bir değerler bilimi olmalıdır.³⁶

Bu noktada Kant'ı eleştirenlerden birisi de Scheler'dir. Ona göre Kant'ın, ahlâksal insanı; isteklerinden, arzularından sevgi ve nefret gibi duygularından ayırarak içeriksiz bir akıl varlığına indirgemesi, son derece yanlıştır. Ona göre insanın ahlâkî ve sosyal yaşamının kavranılması, ancak onun duygusal yönünden hareketle mümkündür. İnsan yaşamına akılcı ilkelerden daha çok sevgi ve nefret gibi farkında olalım ya da olmayalım sahip olduğumuz değerler yön verir. Scheler'in insan tanımı da bu anlamda ilginçtir. Ona göre insan, bir akıl varlığı değil bir duygu varlığıdır. İnsan, hayvandan farklı olarak tinsel yaşamın sahibidir. İnsan dışındaki hiçbir canlıda sevgi, nefret, tercih etme ve seçme gibi duygular yoktur. Bunlar sayesinde yalnızca değerlere sahip olan insandır. Değer duygusunun nesnesi, doğada bulunmayan sadece insanda bulunan değerdir.³⁷

5. İnsan Bilimleri Alanındaki Olgü-Değer Probleminin Muhtemel Çözüm Yolları

a. Pozitivist Yaklaşımlar

Düşünce tarihinde olgü-değer probleminin bu günkü haliyle ortaya çıkışı objektivizm anlayışının doğuşuna paralel süreçlerle olmuştur. Olgü-değer probleminin böyle bir evrensellik anlayışının olmadığı Ortaçağda bir problem alanı olarak görülmediğine şahit oluruz. Ortaçağda hâkim entelektüel anlayış, olgulara dair evrensel bilgi anlayışları değil iman ve itaat temelli problemler idi. Dolayısıyla Ortaçağda değerler problemi, entelektüel alanda etkin bir problem olmamıştır. Bu yüzden değerlerin temel bir probleme dönüşebilmesi için, değerleri problem olarak gören entelektüel bir anlayışın ortaya çıkması gerekiyordu. Yani ruhban sınıfından çıkan ve entelektüel bir ideolojiyi benimsemiş bir insan tipine ihtiyaç var idi.³⁸

Bu duruma ilaveten olgü-değer probleminde karşılaşılan en önemli sorun öncelik sorunudur. Bu sorun şöyle formüle edilebilir: Olguya dair bilgi mi önceliklidir yoksa değer mi? Dolayısıyla problem ele alınırken bu noktaya dikkat etmek önemlidir. Ayrıca olgü-değer problemini en iyi anlamının yolu, bu problemin kimin problemi olduğuna bakmaktır. Değerler problemi nerede, ne zaman, ne amaçla entelektüel bir problem olarak görülmüştür?

³⁶ Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine", s. 292.

³⁷ Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine", s. 294.

³⁸ Hüsamettin Arslan, "Bilgi, Natüralizm ve Değerler", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı 16-17 Mayıs 2002 içinde*, (Vadi Yayınları, Ankara, 2002), s. 94.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

Cilt: 6, Sayı: 1
Volume: 6, Issue: 1

2017

Bu ortamdaki tarihsel ve sosyal faktörler nelerdir?³⁹ Bunların iyi bir şekilde analizi şarttır.

Öncelikle insan, dünyaya yaşama sorunuyla gelen bir canlıdır. Diğer canlılardan insan, ikili bir varlık yapısıyla ayrılır. İnsan, bir yanda doğanın mekanik yapısına uyan, diğer taraftan da bu mekanik zorunluluğa uymaya direnen onu aşan bir varlık yapısına sahiptir. İnsanî varlık alanı bu iki alanın zaman zaman çatıştığı bir alandır. Kant'ın ifadesiyle bu iki yön numenal yön ve fenomenal yön olarak isimlendirilir. Fenomenal yön, fenomenler dünyasıyla yani doğayla mekanik bir ilişkisi olan ve doğanın zorunluluğu altında bulunan yöndür. Numenal yön ise bu mekanik doğal zorunluluğu aşan özgürlük alanını ifade eder.⁴⁰

Olgu-değer probleminde olgu lehine görüş bildiren ilk düşünürlerin, Sofistlerin rölâvist, tikelci ve duyumcu tavırlarına karşıt görüşler ileri süren düşünürler olduğu söylenebilir. Bunlar Sokrates, Platon, Aristoteles gibi düşünürlerdir. Bu düşünürler sofistlere karşıt olarak mutlakçı, tümelci ve rasyonalist bir görüşün temsilcileridir. Meselâ Sokrates, ahlâksal yaşamı tümel doğruların buyruğuna bağlayarak ahlâkı, bilginin determinasyonu altına sokmuştur. Bu durumu sofistlerin epistemolojik ve ahlâkî rölâtivizmine bir tepki olarak almak mümkündür. Devamla Sokrates, temelin bilgisi olan doğru bilginin, iyinin de kaynağı olduğunu ileri sürüyordu. Bilgisel doğruluk, ahlâksal doğrulukla eşitlenmek suretiyle doğru bilgi tümel değerlerin varlık şartı haline geliyordu. Dahası Sokrates'te akıl düzeni ile evren düzenini türdeş saymak suretiyle doğru bilgi yani episteme, evrenin öznenen bağımsız, nesnel ve tam bilgisi haline geliyordu. Kısacası bu görüşleriyle Sokrates bilgi ve değerde nesnelciliğin, tümelciliğin ve evrenselciliğin temsilcisi oluyordu.⁴¹

Sokrates'te gördüğümüz bu türden bir nesnellik anlayışı pozitivizm akımında zirveye ulaşmıştır. Pozitivizm doğa bilimlerinin yöntemini kullanarak bütün bir fenomenler dünyasının birlikli bir resmine ulaşmaya çalışır. Pozitivizm fenomenal görünüşlerin gerisinde gizli özler, fail ya da ereksel nedenler aramaya karşı çıkan bir akımdır. Böyle bir akımın değerlere karşı negatif ve dışlayıcı bir bakış açısına sahip olması aşikârdır.

b. Tarihselci Yaklaşımlar

Anlamlar ve değerleri yaratan insandır. İnsan aynı zamanda anlamlar ve değerlerden oluşan bir dünyada yaşar. Bu sebeple insan, kendisini olduğu kadar diğer varlıkları da sahip olduğu anlamlar ve değerler açısından

³⁹ Arslan, "Bilgi, Natüralizm ve Değerler", s. 96.

⁴⁰ Atilla Erdemli, "Yaşama Sorunu Bakımından Bilgi-Değer Bağlamı", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı 16-17 Mayıs 2002 içinde*, (Vadi Yayınları, Ankara, 2002), s. 221.

⁴¹ Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölâtivizm Tartışması Üzerine", s. 286.

algılayıp kavramaya çalışır. Dünyanın bu şekilde anlamlar ve değerler alanına sahip olmasının temelinde insanın anlam verme yeteneği ve özgür yaratıcı gücü bulunmaktadır. Bütün bu söylenenler insanın bir tarih ve kültür varlığı olmasının kabulüdür. Dolayısıyla insan yalnızca bilen, epistemolojik bir özne değil; yaşayan, anlam üreten tarihsel ve kültürel bir varlıktır. Bu özellikleriyle insanın bilen yanı sıra eyleyen yanının birlikte bir bütün içinde ele alınıp incelenmesi gerekir. İnsanın amaçlı ve irâdî yönü, tarihsel-toplumsal olanı meydana getirir. Şuranın altı çizilmelidir. Tarihsel alanda doğa bilimlerinde olduğu gibi etkin yasa ve kategorilerden bahsedilemez. Ona evrensellik anlamında sürekliliğini kazandıracak idelerden de bahsedilemez. Çünkü etkin olduğu düşünülen bu ide ve yasaların tarihsel alanda her çağda değiştiği düşünülür. Yalnız bu söylenenlerden tarihin bir kaostan ibaret olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Her dönemin kendine has özel politik, ekonomik, hukukî ilke ve ideleri vardır. Ve bunlar her toplumun tinsel yaşamının merkezinde yer alır.⁴²

Olgu ve değer problemine yaşama ve tarih bağlamında yaklaşmanın önünü tarih bilinci açmıştır. Tarihsel yaklaşım olgu-değer problemine yönelik metafiziksel bakış açısını eleştiriden geçirir. Bu probleme yönelik tarihselci okulun en önemli katkısı şu olmuştur: Tarihüstü, zaman dışı bilgi kategorileri ve değerden bağımsız bilginin temeli yoktur. Bu durum Dilthey'de "yaşamın ve tarihin ötesine geçit yoktur" anlayışında temellenir. Yaşam ve tarih ancak kendi içlerinde çözümlenmelidir. Dilthey bu anlayışla tarihe herhangi bir metafiziksel sistemin uygulanmasını da doğru bulmamıştır. Tarihsel planda gerçekleşen bütün değer ve anlamlar belirli koşullarda ve belirli zamanlardaki bireylerin deneyimlerinden kaynaklanır. Bu durum sahip olduğumuz bütün değer ve inançların tarihsel anlamdaki göreliliğini ortaya çıkarır. Tarihselcinin görevi, belirli tarihsel koşullarda ortaya çıkan ve onları benimseyenlerin eylemlerini etkileyen görüş açılarının koşulsuz bir biçimde geçerli olup olmadığını göstermektir.⁴³

Fakat tarihselci okulun teorik yapısı ve yaşama dönük karakteri eleştirilmiştir. Her şeyden önce tarihselci okul, tarihsel fenomenleri incelerken ve değerlendirirken bilinçle bağlantılı olgu ve olayların çözümlenmesinde eksik kalmıştır. Tarihselci yaklaşım, bireysel ve tarihsel olanla ilgili bir temellendirme yapmada kullanılacak güvenilir bir bilgiye ihtiyaç duyar. Yani tarihselci okulda bilgi kuramıyla (epistemoloji) psikoloji arasında bir ilişki kurulamamıştır. Bütün bu sebeplerle tarihselci okulda

⁴² Mustafa Günay, "Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi-Değer İlişkisi", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı 16-17 Mayıs 2002 içinde*, (Vadi Yayınları, Ankara, 2002), s. 265.

⁴³ Günay, "Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi-Değer İlişkisi", s. 71.

açıklayıcı bir yöntem kavuşulamamıştır. Aynı zamanda bu durum, tarihselci okulun yaşama nüfuz etme imkânını da yok etmiştir.⁴⁴

Kaynakça / Reference

Arslan, Hüsamettin "Bilgi, Natüralizm ve Değerler", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı 16-17 Mayıs 2002*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 91-100.

Berkman, Haluk, "Kuantum Kuramının Modern Epistemolojiye Etkileri", *Felsefe Dünyası* 16, (1995): 40-49.

Birand, Kamıran, *Dilthey ve Rickert'te Mânevî İlimlerin Temellendirilmesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1954.

-----, *Mânevî İlimler Metodu Olarak Anlama*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Büyükdüvenci, Sabri, "Postmodern Anlayışta Ahlâk Sorunu", *Felsefe Dünyası* 23, (1997): 41-46.

Çüçen, A.Kadir, "Modern Bilimin Öncüleri: "Francis Bacon"", *Felsefe Dünyası* 18, (1995): 50-55.

Dilthey, Wilhelm, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Erdemli, Atilla, "Yaşama Sorunu Bakımından Bilgi-Değer Bağlamı" *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı, 16-17 Mayıs 2002*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 220-234.

Göka, Erol ve Topçuoğlu, Abdullah, *Önce Söz Vardı*, İstanbul: Vadi Yayınları, 1996.

Gülbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Günay, Mustafa, "Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi-Değer İlişkisi", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı 16-17 Mayıs 2002*, Ankara: Vadi Yayınları 2002, s. 265-274.

Hekman, Susan, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, çev. Hüsamettin Arslan-Bekir Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

İnam, Ahmet, *Bilimin Binbir Yüzü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1999.

Keat, Russell ve John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev. Nilgün Çelebi, Ankara: İmge Yayınevi, 1994.

Murpy, John W., *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınevi, 2000.

⁴⁴ Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, (çev. Doğan ÖZLEM, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), s. 14.

Özlem, Doğan, Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Ankara: İnkılâp Kitapevi, 2000.

-----, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Şubat 26-28 1998, Ankara: Metis Yayınları, s. 53-63.

-----,"Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 16-17 Mayıs 2002, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 282-312.

-----, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.

Poyraz, Hakan, "Hare Etiğinde Evrenselliğe Geçiş Yolları", *Felsefe Dünyası* 23, (1997): 143-156.

Rickman, H.P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev. Mehmet Dağ, Samsun: Etüt Yayınları, 2000.

Toku, Neşet, "Değerlerin Dilemması: Sübjektiflik ve Objektiflik", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı* 16-17 Mayıs 2002, Ankara: Vadi Yayınları 2002, s. 101-113.

Yalçın, Şahabettin, "Bilginin Normatif Yönü", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı* 16-17 Mayıs 2002, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 122-132.

